

шляхом сполучення державних регуляторів із механізмами саморегулювання. Вплив сил ринку на функціонування соціальної сфери має поступово, але неухильно зростати. Це досягається за рахунок:

- проведення заходів по формуванню економічного мислення і ринкової психології у поведінці економічних суб'єктів, подолання домінуючого уявлення про державу як фонду благодійництва. Ринкові перетворення виводять на передній план зміну акцентів у проведенні соціальної політики в бік її націленості на створення умов, за яких би кожен зміг самостійно забезпечити собі пристойний рівень доходів;

- поступової комерціалізації соціальних послуг. Незважаючи на те, що більшість таких послуг має вироблятися державою, певні їх види мають перейти у сферу оплати безпосередніми покупцями. Позитивний досвід у вітчизняній економіці вже досягнуто у сфері охорони здоров'я і освіти. Функціонуючі приватні структури обирають, безумовно, більш прибуткові сегменти даних галузей, але змінюють у боротьбі за споживача якість послуг і успішно конкурують з державними організаціями;

- залучення бізнесу до участі у створенні і підтриманні соціальної інфраструктури шляхом контрактної системи, державних замовлень, податкових пільг та стимулів;

- розширення соціальної діяльності недержавних структур завдяки підвищенню значення сім'ї, неформального сектора, благодійних організацій у соціальному обслуговуванні громадян.

Реформи в даному напрямку, на нашу думку, мають суттєво вплинути на зміцнення економічних основ у виробництві колективних благ, створенню і активізації внутрішньо системних стимулів економії ресурсів і підвищенню їх ефективності, скороченню масштабів фінансового навантаження на державний бюджет і перетворенню соціальної політики на дієвий інструмент вирішення економічних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. Лібералізм: уроки для України : наук.-попул. есе / А. Гальчинський. — К. : Либідь, 2011. — 288 с.
2. Геец В. Либерально-демократические основы: курс на модернизацию Украины / В. Геец // Экономика Украины. — 2010. — № 3. — С. 4—20.
3. Зверяков М. Либеральная идея і модернізація економіки України / М. Зверяков // Экономика Украины. — 2010. — № 7. — С. 11—21.
4. Бурджалов Ф. О типологии социальной политики / Ф. Бурджалов // Социально-экономические модели в современном мире и путь России / под ред. К. И. Микульского. — М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2005. — С. 252—281.
5. Политическая экономия : словарь / под ред. О. И. Ожерельева. — М. : Политиздат, 1990. — 607 с.
6. Хайек Ф. Познание, конкуренция и свобода. Антология сочинений / Ф. Хайек. — М. : Экономика, 1999. — С. 107—118.
7. Хайек Ф. Либерализм // Фридмен М., Хайек Ф. О свободе. — М. : Социум, 2003. — 534 с.
8. Мизес Л. Либерализм в классической традиции / Л. Мизес. — М. : Экономика, Социум. — 239 с.
9. Кейнс Дж. М. Конец laissez-faire / Дж. М. Кейнс // Истоки. Вып. 3. ; [под ред. : Я. И. Кузьминова, В. С. Автономова, О. И. Ананьина и др.]. — [2-е изд.]. — М. : ГУ ВШЭ, 2001. — 512 с.
10. Эльянов А. Государство и развитие / А. Эльянов // Мировая экономика и международные отношения. — 2003. — № 1. — С. 3—14.
11. The State in a Changing Word / The Word Bank. — Oxford : Oxford University Press, 1997. — 312 p.

УДК 330.341.44:331.91

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РЕГУЛЮВАННІ КОНЦЕНТРАЦІЇ РИНКІВ

Филюк В.В., асистент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано основні складові інституційно-організаційного забезпечення контролю за концентрацією ринків на глобальному рівні. Розкрито особливості діяльності міжнародних організацій у цьому напрямі, а також її вплив на рівень конкуренції та ефективність антимонопольної політики в країнах, що розвиваються.

Ключові слова: концентрація ринків, антимонопольний контроль, злиття та поглинання, міжнародні організації, глобалізація, коефіцієнт концентрації.

Филюк В.В. РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕГУЛИРОВАНИИ КОНЦЕНТРАЦИИ РЫНКОВ / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

В статье анализируются основные элементы институционально-организационного обеспечения контроля за концентрацией рынков на глобальном уровне. Раскрыты особенности деятельности международных организаций в этом направлении, а также ее влияние на уровень конкуренции и эффективность антимонопольной политики в развивающихся странах.

Ключевые слова: концентрация рынка, антимонопольный контроль, слияния и поглощения, международный организации, ТНК, глобаллизация, коэффициент концентрации.

Fyliuk V.V. THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN MARKET CONCENTRATION CONTROL / Taras Schevchenko Kyiv National University, Ukraine

The paper analyzes main components of institutional-and-organizational ensuring of market concentration control at the global level. Key features of international organization activity towards this control are exposed and its impact on the competition level and antimonopoly policy efficiency at the emerging countries is examined.

Key words: market concentration, merger control, mergers and acquisitions, international organizations, TNC, globalization, concentration ratio.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з основних тенденцій розвитку сучасної світової економіки є посилення процесів глобалізації, які охоплюють усі сфери господарського життя. Особливо помітно ці процеси відобразилися на особливостях функціонування світових та національних ринків, що значною мірою пов'язано з діяльністю гігантських транснаціональних компаній (ТНК). ТНК, займаючи домінуючі позиції на більшості ринків та концентруючи у своїх руках величезні обсяги ресурсів, обмежують можливості для зростання менш потужних підприємств із країн з трансформаційною економікою, що негативно позначається на конкурентоспроможності останніх. Крім того, здійснюючи свою діяльність на внутрішніх ринках цих країн, ТНК поглинають дрібні національні підприємства, посилюючи таким чином свою ринкову владу. Це має негативний вплив на результати функціонування цих ринків, оскільки за таких умов суттєво знижується або «спотворюється» конкуренція, підвищується рівень концентрації в результаті зменшення кількості господарюючих суб'єктів тощо. Усе це зумовлює необхідність створення ефективної інституційної системи контролю за діяльністю таких суб'єктів у сфері концентрації як на національному, так і на глобальному рівнях.

Господарська практика засвідчує, що національні правові системи у сфері антимонопольного регулювання не мають можливості ефективно контролювати діяльність транснаціональних суб'єктів та процеси їх об'єднання з національними підприємствами, які відбуваються в декількох країнах і наслідком яких є зростання концентрації на відповідних товарних ринках. У зв'язку з активною інтеграцією вітчизняної економіки у світову спільноту, всезростаючою відкритістю національних кордонів для іноземних компаній та виходом багатьох українських підприємств на світові ринки актуальність питання міжнародного регулювання концентрації ринків та її інституційного забезпечення для України набуває дедалі більшого значення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем регулювання концентрації ринків на рівні національної економіки присвячені дослідження багатьох вітчизняних науковців, серед яких варто відзначити В. Базилевича, А. Герасименко, В. Лагутіна, А. Лозову, Ю. Уманціва та ін. У своїх роботах вони розкривають сутність поняття концентрація ринку, аналізують переваги та загрози окремих способів, якими вона може здійснюватися, а також визначають особливості державного контролю за цими процесами.

Зважаючи на те, що в сучасних умовах діяльність багатьох національних підприємств виходить далеко за межі внутрішнього ринку, виникає необхідність поглибленого дослідження можливості здійснення регулювання процесу їх концентрації на міждержавному рівні. Теоретичні здобутки в цьому напрямі дадуть змогу національним урядам країн, що розвиваються, та країн з трансформаційною економікою адекватно реагувати на всезростаючу експансію ТНК на їхні внутрішні ринки та відстоювати інтереси національних компаній на глобальному ринку задля забезпечення високого рівня конкурентоспроможності власної економіки. Разом з тим, варто відзначити, що незважаючи на свою актуальність, ця проблематика не знайшла належного висвітлення у вітчизняній економічній літературі.

Окремі аспекти інституційного забезпечення контролю за процесами концентрації ринків на глобальному рівні висвітлені в працях таких зарубіжних дослідників як О. Будзінські [1], Д. Гербера [2], а також економістів-практиків, які представляють такі міжнародні організації як ЮНКТАД, ОЕСР тощо. Серед вітчизняних науковців дана проблематика розкривається в дослідженнях А. Ігнатюк [3, 4] як один із аспектів регулювання світових галузевих ринків. Разом з тим, незважаючи на вагомий напрацювання в

царині дослідження концентрації ринків, у сучасній економічній літературі немає єдиної думки щодо необхідності контролю за цими процесами на глобальному рівні, а також ролі міжнародних організацій у такому регулюванні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даної роботи є аналіз існуючого інституційно-організаційного забезпечення контролю за концентрацією ринків на глобальному рівні, а також виявлення можливостей його удосконалення задля забезпечення високого рівня конкуренції та створення рівних умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання на національних та міжнародних ринках.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідність контролю за процесами концентрації ринків значною мірою зумовлена тими тенденціями, якими характеризувався розвиток світового господарства у другій половині 90-х років XX ст. Передусім, на цей період припав пік хвилі транснаціональних злиттів та поглинань (M&A), яка привернула до себе увагу як кількістю укладених угод, так і їх масштабами. Варто зазначити, що за вартістю укладених угод ця хвиля перевищувала попередню хвилю приблизно в 5 разів, про що свідчить порівняння даних про кількісні параметри найбільших угод четвертої та п'ятої хвиль концентрації. Так, якщо вартість угод між компаніями «Vodafone Airtouch» і «Mannesmann» та «AOL» і «Time Warner» становила відповідно 190 та 166 млрд. дол., то вартість найбільшої угоди попередньої хвилі між компаніями «Exxon» та «Mobil» становила лише 86,4 млрд. дол. [1, с. 1]. Відмітною рисою цієї хвилі стало різне походження компаній-учасниць, а також їх пропорційний розмір (угоди в основному укладалися між компаніями однакової величини, що не було характерним для попередніх хвиль).

Ще одним фактором, який сприяв посиленню концентрації міжнародних ринків, стало прискорення процесів лібералізації та дерегуляції. Ринки дедалі більше ставали інтернаціоналізованими та глобалізованими, що, у свою чергу, призвело до розширення сфери діяльності підприємств за межі національних кордонів. Ці процеси посилювали конкурентний тиск на національні підприємства і похитнули їх домінуючі ринкові позиції, спричиняючи таким чином процеси реорганізації бізнес-структур. Підприємства, які намагалися утримати позиції ринкового лідера, змушені були розширювати свою діяльність та конкурувати вже на більшому, міжнародному ринку. Основним засобом реалізації цієї мети стала купівля іноземного підприємства з його знаннями про специфічні регіональні умови, пропозицію, мережами постачальників та торговельними мережами, оскільки це давало змогу скоротити час, необхідний для утвердження позиції на ринку, та зменшити витрати порівняно з внутрішнім зростанням. Крім того, відбувся перехід від домінуючої у 80-х роках бізнес-стратегії диверсифікації до стратегії посилення ключових компетенцій (core competences). Замість конгломеративних злиттів між підприємствами, між виробничою діяльністю яких немає чіткого вираженого економічного взаємозв'язку, учасники п'ятої хвилі концентрації зосередили свою увагу на горизонтальних об'єднаннях, тобто на консолідації тих компаній, які виробляють однорідні або аналогічні товари чи послуги [4, с. 65]. Це ще більшою мірою посприяло укладанню транснаціональних угод, оскільки у різних країнах компанії з однаковими ключовими компетенціями, як правило, є найбільш привабливими для поглинання.

Усе це мало неоднозначний вплив на розвиток конкуренції. З одного боку, лібералізація та дерегуляція посилювала конкуренцію через розширення ринків, відкриваючи можливості для ієрархічних національних ринкових структур. Незважаючи на те, що угоди про злиття в 90-х рр. були гігантськими за розміром, як правило, вони не викликали занепокоєння з боку національних антимонопольних органів, оскільки розширення міжнародних ринків збільшило як реальну кількість конкурентів, так і змагальність відповідних ринків [2, с. 38]. З іншого боку, динаміка злиттів призвела до домінування окремих суб'єктів на глобальному ринку. Яскравими підтвердженнями цього є дуополія «Boeing-Airbus» на світовому ринку реактивних літаків, яка утворилася в результаті злиття «Boeing» та «McDonnell Douglas» у 1997 р. (а також багатьох інших злиттів протягом останніх 50-ти років), та домінування компанії «Microsoft» у багатьох сегментах глобального ринку програмного забезпечення. Аналогічною є й ситуація і на інших глобальних ринках споживчих товарів. Так, незважаючи на те, що каву виробляють близько 25 млн. фермерів, компаній («Kraft», «Nestle», «Sara Lee», «Proctor&Gamble» та «Tchibo»), контролюють понад 50% світового ринку, а на ринку розчинної кави половина ринкового попиту задовольняється лише однією компанією [5, с. 136].

Переважання підходу з використанням ключових компетенцій породжує додаткові проблеми, оскільки горизонтальні об'єднання є не безпечнішими з точки зору конкурентної політики, аніж вертикальні чи конгломеративні. У цілому, незважаючи дивлячись на проконкурентний ефект глобалізації, гостро постає необхідність формування системи міжнародної конкурентної політики, яка б дала можливість здійснювати контроль за транснаціональними злиттями та забороняти ті угоди, які несуть у собі загрозу для конкуренції. Це завдання набуває особливої актуальності саме сьогодні, оскільки зниження ділової активності у сфері транснаціональних об'єднань є лише короткостроковим феноменом. Існують всі підстави вважати, що хвиля міжнародних злиттів та поглинань набере ще більших обертів, як тільки

світова економіка та фондові ринки ввійдуть у стадію буму, оскільки процес пристосування бізнес-структур до діяльності на міжнародних ринках ще далекий від свого завершення. Свідченням цього є дані про загальну вартість транснаціональних злиттів та поглинань, яка у 2011 р. зросла порівняно з 2010 р. на 53% і досягла 526 млрд. дол. Крім того, з кожним роком зростає і кількість так званих мегаугод, вартість яких перевищує 3 млрд. дол. Якщо у 2010 р. їх було укладено 44, то вже 2011 р. – 66 [6].

Найбільшу загрозу транснаціональні злиття несуть для ринкового середовища країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Конкурентні органи цих країн в умовах глобалізації мають справу з двома типами транснаціональних об'єднань:

- злиття, у яких беруть участь місцеві компанії;
- злиття іноземних ТНК, яке відбувається на внутрішньому ринку третьої країни.

Перший тип транснаціональних об'єднань може позитивно впливати на конкуренцію у випадку, якщо, наприклад, національне підприємство – об'єкт поглинання перебуває в скрутному становищі і за інших умов вийде з ринку. Такий тип об'єднання стимулюється країнами, що розвиваються, особливо на етапі економічної кризи. Однак це може створювати проблеми для внутрішніх олігополій шляхом посилення позицій дрібних підприємств, таким чином продукуючи ефективніших конкурентів на ринку. Крім того, такі злиття здатні посилити конкурентний тиск на національних виробників, результатом чого може стати підвищення якості продукції, покращення її асортименту та збільшення інновацій у приймаючій економіці.

З іншого боку, такі господарські об'єднання можуть знижувати інтенсивність конкуренції, підвищувати рівень концентрації ринку та мати негативний соціальний ефект. Зокрема це можливо за таких умов:

- компанія-поглинач експортувала товар на ринок до того, як придбала конкуруюче підприємство, що діє на тому ж ринку, таким чином зменшивши конкуренцію в імпорті;
- іноземна компанія, яка уже має своє відділення на ринку, купує іншу і в результаті злиття здобуває домінуюче становище;
- іноземна компанія-інвестор об'єднується з ринковим лідером, з яким вона раніше конкурувала;
- основним мотивом поглинання виступає не розвиток конкурентного потенціалу підприємства-об'єкта, а його «придушення»;
- материнські компанії іноземних відділень, що розташовані в приймаючій країні, зливаються, результатом чого стає підвищення рівня концентрації та зниження конкуренції на внутрішньому ринку [7].

Зазвичай цей тип транснаціональних злиттів не становить особливих проблем для конкурентних органів країн, що розвиваються, оскільки з точки зору антимонопольного регулювання він нічим не відрізняється від об'єднання національних компаній. Це можна пояснити тим, що в таких випадках чітко прослідковується зв'язок між ефектом такої угоди та ситуацією на внутрішньому ринку.

Однак дуже часто в країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою виникають труднощі з ефективним застосуванням антимонопольного законодавства у сфері контролю за концентрацією ринків. Це пов'язано з існуванням суттєвої асиметрії влади між малими економіками та великими ТНК. Країни, що розвиваються, на які зазвичай припадає лише незначна частка загального обсягу світових операцій іноземних ТНК, не завжди можуть здійснювати серйозний супротив та забороняти такі злиття. Спроби конкурентних відомств цих країн запровадити жорсткі обмеження щодо об'єднань ТНК можуть призвести до повного виходу останніх з ринку, що негативно вплине на рівень добробуту цих країн. Ці аргументи засвідчують існування відносно слабкої внутрішньої системи захисту конкуренції в них, що зазвичай пов'язано з низкою політичних, соціальних та фінансових обмежень. Разом з тим, необхідно зауважити, що більшість із цих проблем не є новими для контролю за рівнем концентрації, однак з ними стикаються уряди майже всіх низькорозвинених країн та країн з транзитивною економікою.

Щодо другого типу концентрації, у якій беруть участь лише іноземні ТНК (дуже часто з високорозвинених країн), слід зазначити, що у зв'язку зі всезростаючою глобалізацією господарського життя такі злиття можуть суттєво впливати на структуру внутрішнього ринку багатьох країн. Наприклад, якщо два іноземні постачальники об'єднуються, то результатом такої угоди може стати олігопсонія чи навіть монопсонія на ринку третьої країни з боку підприємств, які раніше активно співпрацювали з обома постачальниками.

Із метою запобігання таким транснаціональним антиконкурентним ефектам, конкурентні органи розвинених країн розширили свій вплив за національні кордони та застосовують національне законодавство у сфері контролю за рівнем концентрації щодо компаній, які знаходяться за кордоном («доктрина ефектів»).

Недавній приклад застосування одностороннього контролю за угодами про концентрацію між двома іноземними компаніями стосується Бразилії. На своїй черговій сесії у 2006 р. CADE (Адміністративна рада з питань захисту економіки) дозволила з певними обмеженнями злиття у фармацевтичному секторі

між двома європейськими компаніями – «Axalto Holding» (Нідерланди) та «Gemplus International» (Люксембург). Компанії виробляли пластикові картки безпеки та комерціалізували програмне та апаратне забезпечення, а також суміжні послуги. Аналіз цієї угоди базувався на впливі домінування в галузі технологічного забезпечення на конкуренцію. Сутність обмежень, накладених CADE, полягала в зобов'язанні компаній давати дозвіл на патенти, які стосуються SIM-карт, що покривають Бразилію, будь-яким зацікавленим учасникам бразильського ринку на чесних, справедливих та недискримінаційних умовах [8, с. 4].

Однак таке, на перший погляд, вдале рішення щодо нівелювання потенційного антиконкурентного впливу транснаціональних злиттів не завжди приносить очікувані результати на практиці. Конкурентні відомства країн, що розвиваються, особливо потерпають від одностороннього застосування свого внутрішнього законодавства на міжнародній арені внаслідок браку фінансових та людських ресурсів, відсутності конкурентної культури, політичних обмежень, тощо. Насправді, конкурентні органи цих країн все частіше виявляють свою неспроможність стосовно регулювання глобальних угод про злиття та поглинання. Це пов'язано з тим, що вони бояться дій у відповідь з боку материнських країн великих компаній, політичних конфліктів та втрати потоку прямих іноземних інвестицій. Це стає ще більшою проблемою в умовах надзвичайної вразливості ринків країн, що розвиваються, яка пов'язана з порівняно невеликими розмірами їхніх ринків, а також обмеженою різноманітністю останніх. Саме тому вони найбільше потерпають від транснаціональних об'єднань, незалежно від того, позитивний чи негативний вплив вони здійснюють. Будь-які негативні ефекти, в тому числі і ті, що стосуються конкуренції, спричинені, в першу чергу, низькою ефективністю антимонопольного регулювання у цих країнах. Саме тому гостро постає необхідність створення єдиного наднаціонального органу, який би займався конкурентною політикою, у тому числі контролем за процесами концентрації на глобальних ринках.

Зауважимо, що ідея створення такої інституції не є новою. У 1948 р. була висунута пропозиція Світової організації торгівлі, згідно з якою цей міжнародний орган мав не тільки займатися упередженням створення бар'єрів для світової торгівлі (що було реалізовано через ГАТТ (Генеральну угоду про тарифи та торгівлю)), але й перешкоджати обмеженню конкуренції. Однак її було відхилено, оскільки вона не була ратифікована значною кількістю країн протягом 50-х років ХХ ст.

За умов відсутності багатосторонніх домовленостей та ініціатив, протягом другої половини ХХ ст. при розробці міжнародної конкурентної політики керувалися виключно доктриною ефектів («effects doctrine»), яка була поступово прийнята більшістю національних конкурентних органів. Її суть полягає в тому, що кожна країна і кожне конкурентне відомство має повноваження щодо контролю за злиттями, якщо воно впливає на її внутрішній ринок, незалежно від місця розташування компаній [9]. Цей тип екстериторіального законодавства дозволяє конкурентним органам, з одного боку, захищати внутрішню конкуренцію від впливу об'єднань іноземних компаній, а з іншого – зменшувати тиск іноземних конкурентів на національних виробників (стратегічна конкурентна політика), оскільки захист міжнародної конкуренції зазвичай не є основною метою національних конкурентних органів. Більше того, незалежна та нескоординована політика у сфері контролю за угодами про злиття породжує міжвідомчі конфлікти, перевірку транснаціональних угод з точки зору багатьох законодавств, що значно підвищує трансакційні витрати, та асиметрію влади між країнами. Очевидно, що США та ЄС мають можливість захистити конкуренцію на своїх національних ринках від ТНК, оскільки вільний доступ до цих ринків є необхідним для останніх. Водночас менші країни і особливо країни, що розвиваються, зазвичай не мають достатніх можливостей і повноважень для застосування власної антимонопольної політики в боротьбі з корпораціями.

Із метою пом'якшення цих недоліків, протягом 80-х років було укладено низку двосторонніх угод про взаємні попередження та спільні консультації. Однак більшість з них залишає поза увагою контроль за концентрацією ринку в цілому чи ефективно зменшують цілеспрямовані заходи, зокрема винесення на розгляд принципів ввічливості при здійсненні судового переслідування картелів. Окрім того, неіндустріалізовані країни зазвичай не залучаються до таких домовленостей.

Всупереч одночасній глобалізації конкуренції, транснаціональним злиттям та антиконкурентній практиці, Європейський Союз у середині 90-х рр. ХХ ст. реанімував ідею створення міжнародного конкурентного відомства, яке б не тільки перешкоджало антиконкурентним діям держав, але й мало необхідні правомочності для запобігання приватним обмеженням конкуренції. Зі створенням Світової організації торгівлі – правонаступниці ГАТТ – здавалося, що було створено «природний» організаційний форум для контролю за угодами про транснаціональні концентрації. У 1996 р. Сингапурська Конференція взяла на себе ініціативу і створила робочу групу COT щодо взаємодії у сфері торгівлі та конкуренції. План роботи цієї групи передбачав підготовку переговорів щодо Конкурентного кодексу COT, але в наступні роки він наткнувся на значний спротив, особливо з боку США та країн, що розвиваються. Незважаючи на це, у 2001 р. конференція у Досі (*Doha*) затвердила Дохівську декларацію (*Doha Declaration*), якою проголошувала початок переговорів, однак без зазначення чітких часових рамок їх здійснення. Однак у світлі провалу Канкунської конференції у 2003 р. очікуваний прогрес

стосовно створення правил СОТ щодо здійснення контролю за рівнем конкуренції та концентрації здався сумнівним.

На сучасному етапі розвитку світової економіки окремі питання контролю за процесами концентрації на міжнародному рівні розглядаються низкою урядових міжнародних організацій (ООН, ОЕСР, Світовий банк, АТЕС, СНД), міжнародними неформальними урядовими утвореннями (Міжнародна конкурентна мережа), міжнародними неурядовими структурами (Світовий економічний форум), міжнародними професійними організаціями (Міжнародна асоціація адвокатів і Світовий конкурентний форум), а також у рамках двохстороннього співробітництва між країнами та їх антимонопольними відомствами [3, с. 21-22]. Розглянемо детальніше вплив на формування конкурентної політики у сфері контролю за процесами концентрації на міжнародних ринках найважливіших із них.

25 жовтня 2001 р. створено Міжнародну конкурентну мережу (*International Competition Network*), яка ознаменувала початок нової епохи в міжнародній конкурентній політиці. Пропозиція створення цієї організації була висунута США, і при її реалізації чітко слідували рекомендаціям Консультативного комітету з міжнародної конкурентної політики, створеного антитрестівським відділенням Міністерства юстиції США. Міжнародна конкурентна мережа (МКМ) є неформальним об'єднанням національних та мультинаціональних конкурентних відомств, не пов'язаних між собою міжнародними угодами, та не регулюється жодним міжнародним законодавством. Разом з тим, його учасники надають власний персонал та фінансові ресурси. «Керівна група», до складу якої входять провідні службовці антимонопольних органів та їх відомства, керує мережею (з 2003 р. її очолює Фернандо Санчес Угарте, представник Мексиканської федеральної конкурентної комісії). На сьогодні МКМ включає 104 органи влади із 92 країн [10]. Ця організація застосовує проектно-орієнтований підхід, який діє через інститут робочих груп та співпрацює з ЮНКТАД, ОЕСР, СОТ та іншими громадськими організаціями. У 2002 р. до МКМ приєдналася і Україна.

Метою діяльності Мережі є сприяння міжнародному співробітництву в сфері конкурентної політики, пропагування процедурного зближення конкурентних законодавств стосовно транснаціональних об'єднань та передача прогресивного досвіду в галузі конкуренції, що має важливе значення для всіх країн-учасниць. Однак у цілому, слід відзначити, що дотримання правил, встановлених МКМ, є необов'язковим і є добровільною справою кожного конкурентного відомства. Міжнародна конкурентна мережа створила шість робочих груп, завданням яких є генерування досягнутих на основі консенсусу пропозицій щодо використання найефективнішого досвіду застосування заходів конкурентної політики.

Для регулювання концентрації ринків на міжнародному рівні створена робоча група з питань контролю за процесами злиття та поглинання в рамках декількох юрисдикцій на чолі з Департаментом юстиції США. Її завдання полягає у сприянні поширенню передового досвіду при розробці політики у сфері регулювання процесів злиття та поглинання. Із цією метою необхідно:

- 1) підвищити ефективність розгляду національними органами угод про злиття;
- 2) зменшити кількість конфліктів між антимонопольними органами;
- 3) зблизити юридичні процедури розгляду угод про концентрацію;
- 4) знизити трансакційні витрати, пов'язані із взаємодією різних національних конкурентних відомств.

Важливі практичні проблеми контролю за рівнем концентрації ринків у межах декількох юрисдикцій можна розділити на такі основні підгрупи:

- подання заяв про надання дозволу на концентрацію та процедура їх розгляду (в рамках робочої групи цим питанням займається Федеральна Торгова Комісія США). У цьому напрямі було розроблено 8 загальних принципів, яких відомства повинні дотримуватися при розгляді угод про концентрацію: 1) суверенність; 2) прозорість; 3) відсутність дискримінації (на основі національної приналежності компаній-учасниць); 4) справедливість процедур; 5) ефективний та своєчасний розгляд; 6) узгодженість; 7) зближення процедур та 8) захист конфіденційної інформації. Вони мають служити орієнтиром при здійсненні заходів щодо встановлення 1) кількісних параметрів концентрації; 2) часу повідомлення та періоду розгляду; 3) вимог щодо первинного повідомлення; 4) відповідних зв'язків між ефектом від угоди та інстанцією, яка приймає рішення, а також безперервного перегляду процедур контролю за процесами концентрації з періодичними оцінками наближення національних конкурентних законодавств до рекомендованих пропозицій МКМ у цій сфері;

- аналітичний огляд законодавчої бази, яким займається Міністерство з питань чесної торгівлі Великобританії. Одним із основних завдань його є розробка зразкових керівних принципів у сфері злиття підприємств. Із цією метою відомство презентувало проміжний звіт, у якому здійснено огляд керівних принципів у сфері концентрації, які діють у країнах-учасницях, проаналізовано їхні спільні та відмінні риси стосовно визначення ринку, односторонніх та узгоджених ефектів, вхідних бар'єрів та оцінки ефективності. Більше того, воно намагається проводити обговорення передового досвіду в існуючих стандартах з метою заборони антиконкурентних угод про злиття, які призводять до постійного зниження

конкуренції, здобуття або посилення домінуючого становища на ринку чи погіршення суспільного добробуту;

- методологія дослідження, яку очолює Антимонопольне управління Ізраїлю. Метою цього підрозділу робочої групи є розвиток передового досвіду щодо аналізу злиттів, включаючи методи збору надійної інформації та узгодженого поширення інформації між відомствами, включаючи захист конфіденційних даних. Він опублікував повний збірник поточної практики членів об'єднання, який є основним джерелом для її наступної оцінки. Крім того, ініціюється обговорення ролі теоретичного економічного аналізу при розробці процедур контролю за рівнем концентрації ринків.

Таким чином, можемо констатувати, що на міжнародному рівні Міжнародна конкурентна мережа розробляє рекомендації та пропозиції, які стосуються лише такого способу концентрації, як злиття та поглинання, залишаючи поза увагою інші способи – зокрема набуття контролю над суб'єктами господарювання шляхом придбання його активів, призначення керівників на відповідні посади, тощо.

Разом з тим, функціонування Міжнародної конкурентної мережі, яка діє на основі горизонтальних зв'язків, у майбутньому дозволить подолати перешкоди, пов'язані з відсутністю єдиного наднаціонального регулювання. Дещо схожу роль у світовому співтоваристві відіграє інша організація – Всесвітня асоціація агентств, що стимулюють іноземні інвестиції (World Association of Investment Promotion Agencies – WAIPA).

Окрім Міжнародної конкурентної мережі, контроль за рівнем концентрації ринків є важливим елементом діяльності інших міжнародних економічних організацій. Конференція ООН щодо торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) займається питаннями торгівлі, інвестицій та розвитку та має на меті максимізувати у цих аспектах можливості країн, що розвиваються, та допомогти їм інтегруватися у світову економіку на рівноправній основі. До її складу входить 191 країна, у тому числі й Україна. У 1980 р. ЮНКТАД розробив «Комплекс узгоджених на багатосторонній основі принципів та правил для контролю за обмежуючою діловою практикою», який був прийнятий Генеральною асамблеєю ООН. Згідно з цим документом підприємства повинні утримуватися від злиттів, поглинань, створення спільних підприємств чи інших форм набуття горизонтального, вертикального чи конгломеративного контролю на відповідному ринку, якщо в результаті зайняття ними домінуючого становища та зловживання ним вони обмежують доступ на ринок для інших господарських одиниць або здійснюють інші дії, які обмежують конкуренцію та несприятливо впливають на міжнародну торгівлю [11].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), а саме її комітет з питань конкуренції (*OECD's Competition Committee*) з метою гармонізації антимонопольної політики різних країн, приймала нормативно-правові акти, які мають рекомендаційний характер. Достатньо давно цей комітет займається й питаннями контролю за концентрацією ринків, а саме наданням дозволу на угоди про злиття та поглинання. Так, у 1994 р. провідними експертами у цій сфері була підготовлена доповідь, у якій на прикладах із реальної господарської практики об'єднань підприємств показані конкретні проблеми державного регулювання, спричинені угодами такого роду. Також у доповіді було запропоновано декілька важливих рекомендацій з метою покращення міжнародної взаємодії при розгляді угод про M&A.

У звіті, виданому в 1999 р., Комітет з питань конкуренції в країнах ОЕСР визначив єдині підходи до процедур повідомлення про злиття та поглинання і закладені основи реформування цього напрямку конкурентної політики в усіх національних законодавствах країн-учасниць. Із того часу було проведено декілька засідань і круглих столів, метою яких було вдосконалення контролю за концентрацією ринків, процедур повідомлення про угоди та їх узгодження, а також посилення міжнародного співробітництва. У 2005 р. був підготовлений документ, який містив приклади «найкращої практики» контролю за процесами концентрації, включаючи досвід взаємодії з іноземними антимонопольними відомствами.

Таким чином, можемо констатувати, що усі ці заходи та інструменти передбачають, що необхідною умовою ефективної боротьби з обмежувальною діловою практикою або її повного усунення є міжнародне співробітництво, оскільки вона суттєво впливає на міжнародну торгівлю. Крім того, вони рекомендують прийняття чи підтримку ефективного застосування конкурентного законодавства та відповідної політики. Особливі пропозиції щодо взаємодії між конкурентними органами, передбачені ЮНКТАД та ОЕСР включають сповіщення, консультації, обмін неконфіденційною та конфіденційною інформацією, узгодженість та допомога в розслідуваннях, а також механізм примирення, покликаний звести до мінімуму конфлікти при застосуванні конкурентного законодавства. Крім того, значна увага приділяється необхідності врахування розвинутих країнами розвитку, фінансових та торговельних потреб країн, що розвиваються, особливо найменш розвинутих країн [11, с. 12]

Водночас необхідно зазначити, що до початку 90-х років XX ст. усі ці норми діяли тільки де-юре. Практичне їх застосування розпочалося тільки на початку XXI ст., коли розвинуті країни світу почали укладали двосторонні міжурядові угоди про кооперацію у сфері захисту конкуренції, в рамках яких обговорювалися напрямки регулювання процесів злиття та поглинання. Ці угоди уже не тільки декларують загальні принципи захисту конкуренції, але й спрямовані на вирішення практичних питань, особливо тих, що пов'язані з діяльністю ТНК та їх участю у процесах концентрації. Такі домовленості зараз діють між найбільшими економічно розвинутими країнами та регіонами (наприклад, США та Європейським Союзом, США та Японією, ЄС та Японією). Найбільше таких угод уклали США.

Так, в угоді між США та ЄС, укладеній у 1991 р., вперше у світовій практиці регулювання процесів конкуренції та концентрації з'явився принцип загальної ввічливості, який передбачає, що одна сторона може звернутися до іншої з проханням про проведення розслідування та застосування заходів (відповідно до законодавства країни, що робить такий запит) у випадку здійснення на її території дій, які шкодять її інтересам. Поява таких угод обумовлена суперечностями, які виникають у процесі формування глобальних ринків. Національне законодавство регулює внутрішній ринок, а поведінка великої компанії, яка функціонує на світовому ринку, є проблемою для антимонопольних органів, що не мають повноважень та можливостей на глобальному рівні. Водночас наднаціональна система регулювання конкуренції та концентрації відсутня і найближчим часом створена не буде. Ситуація ускладнюється ще й тим, що держави зацікавлені в просуванні своїх компаній на глобальний ринок, і тут, на відміну від випадків з торговою політикою, де можлива торгова війна, немає очевидних вигравів чи програшів для досягнення балансу інтересів.

Ця фундаментальна суперечність, а саме необхідність для національних антимонопольних органів регулювати глобальні ринки в умовах відсутності стимулів у світового співтовариства для створення наднаціонального механізму регулювання конкурентних процесів (наприклад, СОТ, яка б окрім своїх нинішніх функцій, займалася б вирішенням питань, пов'язаних з антимонопольною проблематикою) пояснює сучасні тенденції розвитку регулювання як конкурентних процесів в цілому, так і концентрації зокрема.

Регулювання консолідації підприємств уже достатньо давно є рівноправним елементом зовнішньоекономічних зв'язків як один з основних напрямів антимонопольної політики. Угоди щодо контролю за інтенсивністю конкуренції та рівнем концентрації, були укладені в усіх сучасних інтеграціональних об'єднаннях. Наприклад, у Європейському Союзі був прийнятий Римський договір, один розділ якого присвячений встановленню правил конкуренції. Відповідно до ст. 85 цього договору, у країнах членах ЄС забороняється будь-яке об'єднання підприємств, яке може зашкодити конкуренції. Таким чином, можемо стверджувати, що в Євросоюзі ведеться контроль за рівнем концентрації. Схожі домовленості були досягнуті між членами НАФТИ, АТЕС, МЕРКОСУР та СНД.

У СНД регулювання концентрації ринків здійснюється в рамках співробітництва країн пострадянського простору в галузі економічної конкуренції відповідно до Договору про проведення узгодженої антимонопольної політики (1993). Контроль за виконанням цього договору покладений на Міждержавну раду з питань антимонопольної політики.

Співпраця між конкурентними відомствами країн СНД включає два основні аспекти: проведення спільних заходів через виконавчі та координаційні інститути організації, а також гармонізацію та зближення національних законодавств. На початку 90-х років XX ст. майже всі країни-члени СНД прийняли закони про захист конкуренції з метою створення чесних правил гри для підприємств у нових ринкових умовах. Разом з тим, необхідно відзначити, що чільне місце у них відводиться проблемам регулювання рівня концентрації товарних ринків. Особлива увага приділяється державному контролю за структурою ринків у формі попереднього чи наступного контролю. Попередній контроль здійснюється шляхом обов'язкового узгодження з антимонопольними органами дій, здатних призвести до підвищення рівня концентрації. Він передбачений законодавствами майже усіх держав, хоча його об'єкти та обсяги відрізняються.

Домовленість 9 країн СНД про узгодження антимонопольної політики передбачає такі напрями співробітництва в контексті контролю за концентрацією товарних ринків:

- виявлення та припинення монопольних дій господарюючих суб'єктів і неправомірних дій органів влади та управління, спрямованих на обмеження конкуренції;
- виявлення та припинення діяльності картелів (горизонтальних угод та узгоджених дій) як способу взаємодії суб'єктів господарювання;
- досягнення єдиних критеріїв та способів оцінки монопольної діяльності та недобросовісної конкуренції, процедур розгляду та припинення порушень антимонопольного законодавства;

– обмін інформацією про стан ринків, законодавчі та нормативні акти, що регулюють різноманітні питання антимонопольної політики, а також про застосовувані методи та досвід роботи щодо упередження, обмеження та припинення монопольної діяльності та розвитку конкуренції.

У співробітництві країн СНД у галузі контролю за рівнем концентрації ринків варто звернути увагу на два основні аспекти. По-перше, була можливість використати усталений розподіл праці та існуючих між ними торговельно-економічних зв'язків у створенні транснаціональних технологічних комплексів та ФПП. По-друге, через історичні обставини свого розвитку всі країни-члени утворення використовували роздержавлення та приватизацію не з метою децентралізації організацій, що беруть участь у єдиному циклі виробництва, а для того, щоб збільшити різносторонню кооперацію та обмін товарами, капіталами і трудовими ресурсами.

ВИСНОВКИ

Розвиток сучасного світового господарства показує, що національні конкурентні відомства, які займаються контролем за процесами концентрації ринків, нездатні адекватно відреагувати на новітні закономірності та тенденції. У зв'язку з цим, інституційна структура регулювання відносин міжнародної концентрації ринків та конкуренції з об'єктивних причин повинна постійно удосконалюватися. Основні напрями удосконалення пов'язані з глобалізацією світової економіки, розвитком інформаційних технологій та стандартизацією зовнішньоекономічних відносин. Наразі світова економіка переживає безпрецедентну хвилю злиттів та поглинань, яка характеризується не тільки зростанням кількостей угод та їх міжнародним характером, але й значними розмірами компаній-учасниць. Концентрація ринків на рівні великих регіонів (ЄС, НАФТА, АСЕАН, тощо) стає центром конкурентних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Budzinski O. The International Competition Network as an International Merger Control Institution [Електронний ресурс] / O. Budzinski. — Режим доступу : <http://citeserx.ist.psu.edu>.
2. Gerber D. Global Competition: Law, Markets, and Globalization / D. Gerber. — New York : Oxford University Press, 2010. — 394 p.
3. Ігнатюк А. І. Інституційно-організаційна система регулювання світових галузевих ринків / А. І. Ігнатюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Економіка. — 2011. — № 123. — С. 18—23.
4. Ігнатюк А. І. Процеси злиття та поглинань: світовий досвід та Україна / А. І. Ігнатюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Економіка. — 2005. — № 75—76. — С. 65—67.
5. World Development Report 2008. Agriculture for Development [Електронний ресурс] / The World Bank. — Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2008/Resources/WDR_00_book.pdf.
6. World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies [Електронний ресурс] / UNCTAD. — Режим доступу : <http://www.unctad-docs.org/files/UNCTAD-WIR2012-Full-en.pdf>.
7. World Investment Report 2000: Cross-border Mergers and Acquisitions and Development [Електронний ресурс] / UNCTAD. — Режим доступу : http://unctad.org/en/Docs/wir2000_en.pdf.
8. Roundtable on Cross-Border Merger Control: Challenges for Developing and Emerging Economies [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://search.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP/GF/WD\(2011\)8&docLanguage=En](http://search.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP/GF/WD(2011)8&docLanguage=En).
9. Офіційний сайт Інституту конкурентного законодавства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.concurrences.com/english/droit-de-la-concurrence-150/glossaire-des-termes-de/Effects-doctrine?lang=en>.
10. ICN Factsheet and Key Messages [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.internationalcompetitionnetwork.org/uploads/library/doc608.pdf.
11. The United Nations Set of Principles and Rules on Competition [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://unctad.org/en/docs/tdrbpconf10r2.en.pdf>.